

I

De grote IK BEN

Onlangs ontdekte ik een schokkende mogelijkheid. Nee, erger nog, een schokkend feit.

Een oude vriendin van me, een radiologe, stuurt me al jarenlang knipsels uit de *British Medical Journal*. Ze weet dat mijn belangstelling vooral uitgaat naar alles wat gruwelijk en extreem is. Ik heb in mijn geheugen – die plek waar ontarding en verfraaiing hand in hand gaan – gevallen opgeslagen van patiënten die explodeerden toen hun lichaamsgassen ontvlamden door een heet scalpel, en ongelukken uit de begintijd van de MRI-scanner waarbij inwendige metalen hechtingen als granaatscherven in zacht vlees schoten. Soms zijn er foto's bij die verhalen, zoals die van een man die zijn teennagels zo lang had laten groeien – in meterslange krullen, als ik het me goed herinner – dat hij jarenlang niet had kunnen lopen. En dan is er nog de dagelijkse taak van medisch personeel om ongebruikelijke voorwerpen te verwijderen die mensen hebben ingeslikt – zoals een zakje spijkers – of met gretige kracht in hun rectum hebben laten verdwijnen. (In vroeger tijden waren minibustes van Napoleon populaire zelfingebrachte anale implantaten, waarmee men ongetwijfeld genot aan patriottisme paarde.) En één geval is me in het bijzonder bijgebleven: dat van een man bij wie een

tracheacanule was geplaatst. Bij een controleafspraak zagen de artsen raadselachtige gele vlekken rond het gat waarin het buisje uitkwam. De patiënt bleek een verstokte roker te zijn die, nu hij niet meer via zijn mond kon roken, had ontdekt dat als hij zijn buis eruit haalde, de sigaret precies in het gat paste; hij kon er gewoon een opsteken en zijn longen vullen. Mannen (want het waren hoofdzakelijk mannen die zich aan deze bizarre praktijken overgaven) kunnen bijzonder vindingrijk zijn, zelfs – of vooral – als dit tegen hun eigen belang ingaat.

Het meest recente knipsel dat dr. Jacky me toestuurde had, heel toepasselijk, een literaire titel: ‘Proust en zijn madeleine: samen in de thalamus’. Ik las uiteraard verder. ‘Zoals u zich zult herinneren, was Prousts madeleine niet de liefde van zijn leven maar een koekje dat toen hij het in zijn thee liet vallen een onwillekeurige autobiografische herinnering opriep – een IAM (*involuntary autobiographical memory*).’ Dit bericht was overgenomen uit het tijdschrift *Neurology Clinical Practice* en betrof een vijfenveertigjarige man die een hersenbloeding in de linkerachterzijde van de thalamus had gehad. De gevolgen daarvan waren veel ingrijpender en specifiekere dan de milde schok die bij Proust (en zijn fictieve verteller) teweeg was gebracht door een madeleine – eigenlijk geen ‘koekje’ maar een bol, schelpvormig cakeje met ribbels. De patiënt gaf te kennen dat ‘de smaak van appeltaart herinneringen opriep aan alle taarten die hij ooit had geproefd; ze stroomden onstuitbaar en in chronologische volgorde zijn bewustzijn binnen’.

Zoals gezegd, was ik hier in eerste instantie door geschokt: stel je voor dat je wordt bestookt met zo’n stortvloed aan herinneringen dat er een lawine van gebeurtenissen uit het verleden over je beleving van het heden heen raast en je

hele zelfbesef aan flarden scheurt. En stel, zoals een vriend opmerkte, dat de ervaring waardoor dit wordt uitgelokt niet zo levensbevestigend is als het eten van een appeltaart. Hij zei: stel dat je heel stilletjes een wind laat en vervolgens in chronologische volgorde alle scheten voorgeschoteld krijgt die je ooit zijn ontglipt. Of vul maar in: je zult gemakkelijk je eigen voorbeelden kunnen bedenken. Stel je voor hoe dodelijk vermoeiend het moet zijn: de gedachte aan – of de aanblik van – een paar duizend baconsandwiches die in je bewustzijn opflitsen (en zouden de verschillen in kwaliteit en hoedanigheid, plus je reacties daarop, ook opnieuw worden beleefd?).

Ik ben nu halverwege de zeventig en zoals de meeste anderen kan ik mezelf af en toe vervelen – waarmee ik bedoel dat ik steeds weer dezelfde gedachten en wapenfeiten, en vooral meningen, herkauw. (En zij die zichzelf nooit vervelen, die in gezelschap geen genoeg krijgen van hun eigen leven en hun eindeloos herhaalde anekdotes, zijn meestal de vervelendste mensen op aarde. Ook weer hoofdzakelijk mannen.) Maar de uitzinnige, onontkoombare verveling door een spervuur van IAMs is, voorlopig in elk geval, onvoorstelbaar. Zou je daardoor niet de hand aan jezelf willen slaan?

Maar bij nadere beschouwing kon ik het meer met een schrijversblik bezien. IAMs zouden zeker van pas komen bij een autobiografie. Je denkt dat je iets 'exact' hebt onthouden, en hoe vaker je eraan terugdenkt en het opnieuw vertelt, hoe sterker je ervan overtuigd raakt dat het klopt. Maar stel dat je wordt teruggefloten en gecorrigeerd door... je eigen brein. Stel dat het je al die keren kan laten zien dat je het verhaal opnieuw hebt verteld en kan aantonen hoe je geleidelijk maar stelselmatig steeds verder bent afgeweken van je oorspronkelijke versie. Zou dat niet griezelig en desoriënterend zijn? Maar toch ook

nuttig, want je kunt moeilijk je eigen thalamus tegenspreken.

En stel dat je brein niet alleen een chronologische lijst bevat van alle taarten die je ooit hebt gegeten, maar ook van alle keren dat je moreel handelde of dat naliët. Van alle keren dat je ‘ik hou van je’ zei, of je het nu meende of niet. Van alle keren dat je verzuimde ‘ik hou van je’ te zeggen terwijl je dat wel had moeten doen, terwijl je dat wilde en je er toch niet toe kon brengen. Hoe zou je reageren op de inventaris – de chronologische inventaris – van al je gelieg, je gehuichel, je kwetsende gedrag, of dat nu vermijdbaar of (ogenschijnlijk) onvermijdelijk was; van je harteloze nalatigheid, je onoprechtheid, je verbroken beloftes, je trouweloosheid in woord en daad? Niet alleen de keren dat je verzuimde iets te doen, maar ook de keren dat je dat overwoog of wenste. Denk aan president Jimmy Carter, die in zijn beroemde interview over lust in de *Playboy* zo boud was op te biechten: ‘In mijn hart heb ik vele malen overspel gepleegd.’ De meesten van ons hebben dat gedaan, terwijl doorgaans alleen onze fraaiere en minder beschamende fantasieën ons bijblijven. Maar hoe zit het met die gênantere, onacceptabele, wellustige overspeligheden in ons hart, die we liever verdrongen?

President Carter voegde aan zijn beroemde ontboezeming een in mijn ogen nog boudere uitspraak toe. Nadat hij zijn droomzonden had opgebiecht, vervolgde hij: ‘God ziet in dat het iets is wat ik nu eenmaal doe – en heb gedaan – en God vergeeft me dat.’ Als je zelf niet gelooft, klinkt dit behoorlijk verwaand. De Almachtige zal Jimmy Carter niet alleen bij het laatste oordeel vergeven, Hij vergeeft hem ook *en passant*, telkens wanneer zijn overspelige hart op hol slaat. Maar misschien hebben presidenten meer inzicht in de aard en edelmoe-digheid van het Opperwezen dan wij gewone stervelingen.

Hier is nog iets om te overwegen: stel dat er een manier is om IAMS op te wekken zonder dat de patiënt – jij, ik – eerst een ernstige beroerte krijgt. Vergeet niet dat mensen al sinds de Steentijd trepanaties bij elkaar hebben uitgevoerd – ze boorden vroeger gaten in schedels om demonen en kwade geesten en waanzin uit te drijven, om de druk op de hersenen te verminderen of om verlichting te bieden bij epilepsie en andere aandoeningen van het brein. In de vroeg-zestiende-eeuwse Noord-Europese schilderkunst was ‘het uitsnijden van de steen der waanzin’ een geliefd subthema. Op het bekendste voorbeeld daarvan, een schilderij van Jheronimus Bosch, leunt een vlezige, oudere boer achterover op een houten troon, terwijl een chirurgijn met een tinnen trechter als hoofddeksel in het voorhoofd van zijn patiënt hakt. (Al schijnt die trechter erop te duiden dat de chirurgijn een kwakzalver is.)

En als er nou eens op precies de juiste plaats een gat in de schedel kan worden geboord, waardoor de hersenen een heel klein beetje worden beschadigd, net genoeg om onze verzamelde herinneringen te ontsluiten? Toegegeven, het ligt niet echt voor de hand dat een neurochirurg zou instemmen met zo’n ingreep of zich zou laten overtuigen van het maatschappelijk nut ervan (‘Ik wil me mijn moeder beter herinneren’ of ‘Het zou me enorm van pas komen bij het schrijven van mijn autobiografie’ zijn weinig overtuigende argumenten). Overigens bestaat er ook een lange, zij het weinig opzienbarende traditie van zelftrepanatie, dus misschien loopt er wel een moedige ziel rond die te kampen heeft met vergeetachtigheid of beginnende dementie en zich wijsmaakt dat hij – ook in dit geval zal de onbezonnen kandidaat waarschijnlijk een man zijn – zo’n ingreep tot een goed einde kan brengen. Een tandartsboor schijnt een populair instrument

te zijn om jezelf te trepaneren. Halvegaren doen het om ‘de bloeddorstoming van de hersenen te stimuleren’, en om – bijna letterlijk – dat ‘derde oog’ te creëren dat tot spirituele verlichting zou leiden.

Maar ga nog een stap verder en stel je voor dat zo’n operatie op een gegeven moment zowel uitvoerbaar als wettelijk toegestaan is: zou je er dan voor voelen? Misschien zouden in eerste instantie vrijwilligers er voor geld toe kunnen worden gebracht om de ingreep te ondergaan, in de veronderstelling dat het niet erger is dan je bloed verkopen.

IAM is gewoon een noodzakelijk, onvermijdelijk acroniem. Maar als je een spatie aanbrengt tussen de eerste letter en de volgende twee, krijg je I AM – ik ben. Wat toepasselijk is. Herinnering is identiteit, zoals we onszelf zo vaak voorhouden. Als dat klopt, zullen alle in ons opgeslagen IAMs samen bepalen wie en wat we zijn en zijn geweest. En dan is er nog de uitdrukking *The Great IAM*, de grote IK BEN, waarmee naar de christelijke God wordt verwezen. Die ons altijd strafte of beloonde omdat Hij zich elke handeling herinnerde die we ooit hadden verricht, elke gedachte en emotie die we ooit hadden ervaren. Hoewel veel mensen nog altijd geloven dat hun na de dood een laatste oordeel wacht, zou er nu vóór de dood een concurrerend oordeel, volledig bijgewerkt en gesecculariseerd, voorhanden kunnen zijn. De inventaris van onze zonden wordt niet vastgelegd in het kolossale archiefboek van Petrus, maar ligt opgeslagen in ons eigen brein. Wellicht is er niet meer dan een team neurologen voor nodig om deze te ontsluiten.

Maar wie zou dan voor God spelen? Niet de hoofdchirurg, die alleen maar is toegerust met de vaardigheden om het

mogelijk te maken. Uiteindelijk zou ons dus zelf de rol van rechter toevallen. Wat zou kunnen leiden tot zelftoegeeflijkheid. Tenzij het ons juist zou dwingen volwassen te worden.

Ik kwam meer aan de weet over het geval van de man die zich elk stuk taart herinnerde dat hij ooit had gegeten. Zijn IAMS begonnen negen maanden na zijn beroerte, en de tijdlijn ervan besloeg zijn hele leven, vanaf zijn eerste levensjaar (dat we niet in staat zouden zijn ons te herinneren) tot het heden. Ze konden worden uitgelokt door iets wat hij aanraakte, rook, proefde of zag. In één geval riep de geur van vers deeg een jeugdherinnering op: hij liep op blote voeten aan de hand van zijn moeder door de keuken van zijn oma. Hij zag het schort van zijn oma weer voor zich en ervoer ‘het ronde gevoel van mijn voetzolen’. Wat allemaal heel proustiaans klinkt.

Maar soms diende zich een ‘waterval’ van herinneringen aan zonder specifieke zintuiglijke aanleiding: op een dag herinnerde hij zich tot in de kleinste details een gezinsuitje naar de Wereldtentoonstelling van 1967 in Montréal, toen hij drie was. Daarnaast bleek, gek genoeg, zijn kortetermijngeheugen sinds zijn beroerte te zijn verbeterd. Ook ontdekte hij dat hij zijn aanvallen van IAMS bewust kon onderdrukken als hij dat wilde. Zo’n aan-en-uitknop zou voor iemand die er last van had vermoedelijk een grote opluchting zijn; en als je bijvoorbeeld bezig was aan je autobiografie, zou het je in staat stellen om bij het schrijven de stortvloed aan informatie die je brein uitbraakt te pauzeren en te redigeren. En misschien wordt er op een gegeven moment een aanknop gevonden waarmee je wanneer je maar wilt toegang krijgt tot de volledige inhoud van je verleden. Vraagje: zou je echt

alles over jezelf willen weten? Is dat een goed of slecht idee?

Wat weer een andere vraag oproept: is het terecht om die visuele waterval van alle taarten die je ooit hebt gegeten aan te merken als ‘herinneringen’? Onder een herinnering verstaan we immers normaal gesproken iets waaraan we in de loop van ons leven met enige regelmaat terugdenken en wat bij elke keer dat we het oprakelen een beetje muteert, totdat het uiteindelijk stolt tot een versie waarvan we ons wijsmaken dat het de waarheid is. Maar toen de patiënt uit dat klinische rapport een ‘volledig gedetailleerde passage’ beleefde van zijn bezoek aan de Wereldtentoonstelling van Montréal, was dat vermoedelijk iets wat hij zich niet eerder had herinnerd (al had zijn familie hem er ongetwijfeld over verteld). Dus het zal niet een op normale wijze gecorrumpeerde herinnering zijn geweest, maar een ‘herbeelding’ van de oorspronkelijke ervaring, een correcte herbeleving, alleen niet van wat de volwassen man zich herinnerde maar van wat er tot de hersenen van de jongen doordrong op die vergeten dag vele jaren geleden. Het zou dan niet eens gaan om een ‘maagdelijke herinnering’: het zou *de gebeurtenis zelf* zijn, zoals die destijds door het brein is verwerkt. Zou dat je kunnen overhalen om toch eens een zelftrepanatie te proberen?

Twee dingen die ik hier even moet melden:

1. Er volgt een verhaal – of een verhaal binnen het verhaal – maar nu nog niet; en
2. Dit wordt mijn laatste boek.

Ik opperde dat je door het niet-aflatende, razende spervuur van ongewenste – of in elk geval ongevraagde – voorbijflit-

sende IAMS de hand aan jezelf zou willen slaan. Misschien is dat overdreven. Maar tenzij je er, net als 'taartenman', achter zou komen hoe je het uit kunt zetten, zou het zeker je gewone leven verstoren. In zijn klassieke studie *The Mind of a Mnemonist* beschreef de Sovjetneuropsycholoog A.R. Loeria het geval-'S', een man die in de jaren twintig van de vorige eeuw in Loeria's leven verscheen. S had een fabelachtig geheugen, waarvan het functioneren en de technieken gedurende dertig jaar onder laboratoriumomstandigheden werden bestudeerd. Hij was in staat om uitzonderlijk accuraat reeksen letters en cijfers, zinnen en losse woorden te onthouden, en kon zich meer dan tien jaar later nog alle details van dergelijke toetsen herinneren. Bij een van zijn methodes kende hij eidetische beelden toe aan sleutelbegrippen:

Als ik bijvoorbeeld het woord 'olifant' kreeg, zag ik een dierentuin. Als ze me 'Amerika' gaven, stelde ik me een afbeelding van Uncle Sam voor; bij 'Bismarck' plaatste ik mijn voorstelling daarvan naast het standbeeld van Bismarck; en als ik het woord 'transcendent' moest onthouden, zag ik mijn leraar Sjerbini voor me die naar een monument stond te kijken.

S was ook behept met synesthesie, wat nog weer een extra last was in zijn dagelijks leven. Elk geluid dat hij hoorde werd vergezeld van licht en kleuren. Op de vraag of hij zich een bepaalde schutting kon herinneren antwoordde hij dat dat vanzelf sprak: 'Die smaakt heel zout en voelt heel ruw aan; bovendien maakt hij een vreselijk scherp, snerpend geluid.' Bij een restaurantbezoek 'besluit ik wat ik zal eten op grond van de naam van een gerecht, het geluid van het woord. Het is idioot om te beweren dat mayonaise lekker smaakt. De z